

Dünyanın tanıdığı az sayıdaki büyük devletlerden birisi de Osmanlı Devleti'dir. Bu devlet, büyük olmanın gereği olarak askerî, idarî, hukukî, iktisadî ve sosyal saha gibi birçok sahada gelişmişlik örnekleri sergilediği gibi eğitim ve öğretim sahasında da büyük gelişmeler sağlamıştır. Osmanlı Devleti, bir taraftan 3000 yıllık Türk devlet geleneğini ve kültürünü tevarüs ederken diğer taraftan da mensubu olduğu İslâm medeniyetini ve İslâm devletleri geleneğini tevarüs etmek sûretiyle yeni sentez ortaya koymuştur. Diğer taraftan üzerinde hakimiyetini kurduğu coğrafyalarda yaşamış kültürlerden ve XVIII. asırdan itibaren de sıkı temasta bulunduğu Avrupa kültüründen istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Altı asırdan fazla ayakta kalmış olan Osmanlı Devleti'nin eğitim ve öğretimde ortaya koyduğu gelişmeleri, bir makale ile ortaya koyabilmek mümkün değildir. Biz bunun sadece XV-XVI. asırlara aid kesimini yıllardır süren akademik çalışmalarımıza rağmen hâlâ tamamlayabilmiş değiliz. Ancak bütün dünyaya hitabedecek bu Türk projesinde de konunun telhisen de olsa ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Bu sebeple bu makale, Osmanlı eğitim ve öğretimi hakkında akademik bir çalışmadan ziyade özet bir anlatım olacaktır.

I. Klasik Dönem

Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVIII. asra kadar olan dört yüz seneyi içine alır.

A. Örgün Eğitim Müesseseleri

Bu müesseseler, belirli yaşlardaki insanları, belirli zaman ve disipline göre yetiştirmek üzere kurulmuş müesseselerdir. Bu eğitim ve öğretim müesseselerinin sivil ve askeri olmak üzere iki sahada şekillenmiş olduklarını görmekteyiz:

A. Sivil Eğitim Müesseseler

1.A. İlk seviyedeki Eğitim ve Öğretim Müesseseleri

Sıbyan Mektepleri

İlk tahsil veren bu mektepler, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup-yazmayı, ilm-i hal bilgisi denilen bazı dînî bilgileri ve dört işlemden ibaret olan basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardır. İslam'dan önce Küttab adıyla Hire'de mevcudiyetine şahit olduğumuz bu okulun Müslüman Türk devletlerinden Karahanlı, Selçuklu'da Sıbyan Mektebi Osmanlı'da ise Dâru't-ta'lim, Dâru'l-ilm, Muallimhâne, Mekteb, Mektephâne, Mahalle Mektebi, Taş Mekteb, Mekteb-i ibtidaiye ve Sıbyan Mektebi adlarıyla anıldığı görülmektedir. Bu mekteplerin hocasına Muallim, yardımcısına Kalfa, öğrencilerine de Talebe, Sûhte, Tilmîz, Puser ve Şâkird denilmekteydi. Osmanlı'nın kuruluşundan İlkokulların açılışına kadar bu okulların programları çeşitli değişikliklere uğramıştır. F. Sulan Mehmed'in İstanbul'un ilk ilkokulunu Dâru't-ta'lim adıyla açtığı anda, vakfiyesine'ta'lîm-i kelâm-ı kadîm

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

ve Kur'ân-ı azîm' okunmasını şart koşmuştu. II. Bayezid de İstanbul'daki külliyesindeki Sıbyan Mektebi'ndeki muallim ve kalfanın sıbyâna Kur'an okumayı ve ilm-i hâl bilgilerini öğretmelerini şart koşmuştu. I. Mahmut ise 15 Şevval 1152/4 Aralık 1739 tarihli vakfiyesinde muallimhanesine bir de hat hocası tayin ederek çocuklara güzel yazı öğretilmesini istemişti. I. Abdulhamid'in Bab-ı âlî'deki Hamidiye Mektebi'nde de Arapça ve Farsça sıbyan mektebi programına girmiştir. II. Mahmut tarafından 1824'te ısdar edilen 'ta'lim-i sıbyan hakkında ferman 'da ise, öncelikle zarûret-i dîniyyenin öğretilmesi şart koşulmuş ve muallimlerden çocuklara Kur'an ta'lîmi, tecvîd ve ilm-i hâl okutulması istenmişti. Tanzimat'ın îlanından bir müddet önce 1838'de Umûr-i Nâfia Meclisi'nde mektepler için hazırlanan bir lâyhada mektepler küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılmış küçük mahalle mekteplerinde hece ile iki hatim indirilmesi; büyük mekteplerde (Sınıf-ı sâni) ise kulak dolgunluğu olması için Türkî inşâ, Tuhfe, Subha-i Sıbyan gibi eserlerin ve Birgivî'nin akâid risâlesi, ahlak risâleleri, hat ve hitabet okutulması öngörülmüştü. 1846'da ise dört yıllık eğitim veren sıbyan mekteplerinde elifba, Kur'an, ilm-i hâl, tecvid, harekeli Türkçe, Muhtasar Ahlâk-ı Memdûha Risâlesi, lügat okutuluyor, sülûs ve nesih yazıları öğretiliyordu. Tanzimat'tan sonra üç yıllık Mekteb-i İbtidâi olarak faaliyet gösteren bu mekteplerin programında elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvid, ilm-i hâl, ahlak, sarf-ı Osmani, imla, kıraat, mülehhas tarih-i Osmani, muhtasar coğrafya-ı Osmani, hesap ve hüsn-i hat okutuluyordu.

1.B. Orta ve Yüksek Seviyelerdeki Eğitim ve Öğretim Müesseseleri

a. Medreseler

İslam tarihinde medrese, orta ve yüksek seviyelerdeki eğitim ve öğretim yapan örgün müesseselerin müşterek adıdır. Medrese, memleketin ihtiyaç duyduğu kültürü veren ve elemanları yetiştiren bir eğitim ve öğretim kuruluşudur. Daha önceki devirlerde olduğu gibi Osmanlı'da da şahıslar tarafından tesis edilen ve yaşaması için vakıflar kurulan medreselerin hocalarına müderris, yardımcılara mu'îd, talebelerine dânişmend, talebe ve sûhte denirdi. Osmanlılar medreseyi Selçukluları ve Anadolu Beyliklerini örnek alarak kurdular. Bununla beraber Osmanlı medreseleri, naklî ilimlerde Şam-Mısır; aklî ilimlerde Bağdat-Semerkant bölgelerinde yetişmiş ulemadan istifade etmişlerdir. Orhan Gazi, 731/1331'de İznik'te Osmanlı medresesini inşa ettiğinde Kayseri ve Kahire'de tahsil görmüş olan Davûd-i Kayserî'yi ilk müderris tayin etmişti. Yine bu medresenin ilk müderrislerinden Alaeddin Esved de tahsilini İran'da tamamlamıştı. Murad Hüdavendigâr devrinin meşhur müderrislerinden Kadızade-i Rûmî Bursa'da tahsilden sonra Mâverâünnehir ulemasından tahsil görmüş, Semerkant'ta Seyyid Şerif Cürcânî'ye talebe ve Uluğ Bey'e hoca olmuştu. Kezâ Yıldırım Bayezid, Bursa'da Osmanlı'nın ilk Dâru'l-kurrasını tesis ettiğinde 798/1395 tarihinde Şemseddin Muhammed Cezerî'yi Kahire'den Bursa'ya davet ederek ilk müderrisliğini ona vermişti. Yıldırım Bayezid devrinin büyük âlimi Molla Fenârî de İznik'ten sonra Karaman ve Kahire'de tahsil görmüştü. II. Murad da Edirne'de yaptığı bir medresesine o sırada Halep'ten gelen Siraceddin Muhammed Halebî'nin adını vermiş ve ilk müderrisliğini ona vermişti. Aledin Tûsî de bu devirde Bursa'ya gelmişti. II. Murad ve II. Mehmet devri müderrislerinden Alaeddin Ali Fenârî ise Anadolu'dan Herat ve Semerkant'a giderek yetişmiş ve döndüğünde kendisine

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

müdürlük verilmişti. Yine Fatih Sultan Mehmet, büyük matematikçi ve hey'etçi Ali Kuşçu'yu, her menziline 1000 akçe ödeyerek İstanbul'a getirtmiş ve kendisine Ayasofya Medresesi müdürlüğünü vermişti. Osmanlı'nın eğitim ve öğretimdeki Anadolu dışına açık politikasını sonuna kadar devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı medrese sistemi, ilk devirde Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri medrese sisteminin devamı olarak ortaya çıkmışsa da Yıldırım Bayezid devrinde bir düzenlemeye gidildiği; II. Murad devrinde Edirne'deki Halebiye Medresesi'ndeki Tetimme ve yine Dâru'l-hadis Medresesi'nin açılmasıyla geliştiği ve nihayet asıl Osmanlı medrese sisteminin Fatih Sultan Mehmet devrinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu sistem, Osmanlı medrese sisteminin omurgası olmakla beraber, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde ve 1913'te yeni düzenlemeler yapılmıştır.

İster Klasik dönemde olsun, ister Yenileşme döneminde olsun Osmanlı medreselerini Umûmî Medreseler, Meslekî Medreseler olarak iki ana gruba ayırarak inceleyeceğiz.

b. Medresenin Elemanları

Müdürlük: Belirli bir tahsilden sonra icâzet ve mülazemetten sonra beratla medreselerde ders verenlere müdürlük denir. Tek dersaneli medreselerde bir, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye gibi çok dersaneli medreselerde her dershanede bir müdürlük bulunurdu. Osmanlı medreselerinde Hâric ve Dâhil derslerini okuyan talebeler, mezun olarak Anadolu cihetinde vazife alacaksa Anadolu kadiaskerinin, Rumeli cihetinde vazife alacaksa Rumeli kadiaskerinin Matlab denilen defterine (Ruznamçe) mülazim kaydedilir ve mülazemet (Staj) dönemini hangi âlimin yanında geçirecekse onun yanında süresini tamamlardı. Bu süre genel olarak üç yıldır. Bu süreye növbet denirdi ki süreyi tamamlayanlar en aşağı seviyede medrese olan Yirmili Medrese'ye (Haşiye-i Tecrid Medresesi) müdürlük tayin edilirdi. Müdürlüğün dışında bir hizmete girmek istiyorsa en alt seviyedeki bir basmaktan işe başlardı. Bu seviyeden işe başlayan bir müdürlüğün maaşının kapıcıların almakta olduğu yevmî 2 akçe asgarî ücret kabul edilirse onun en az on misli olduğu görülür. Muîd: Müdürlüğün derslerini tekrarlayarak açıklayan kişi. Müdürlük yardımcısı Danışmendler arasından seçilen muîd, talebelerin en liyakatlılarından biri olup hem onların disiplini ile uğraşır hem de müdürlüğün derslerini onlara açıklardı. Sahn-ı Seman muîdlerinin ise, bunlara ilaveten külliye içindeki Tetimme Medreseleri'nde sühnelere ders verdikleri görülmektedir. Muîdlik, 1908 inkılâbından sonra Sultanilerde de aynı vazifeleri görmek üzere ihdas edilmiş ise de sonradan kaldırılmıştır.

Danışmend: Arapların tâlib ve Tilmiz dedikleri talebelere Selçuklular, Fakîh ve Mülazim derlerdi. Osmanlılarda ise, Talebe ve Tullab denildiği gibi Farsçada âlim ve âkil manasına gelen Dânişmend ve yine Farsçada yanmış manasına Sühne ve bundan muharref olarak softa denilmekteydi. Osmanlı medreselerinde talebelerin Sıbyan mektebi mezunlarından veya o seviyede husûsî bir eğitim görenlerden oluştukları anlaşılmaktadır.

c. İlimiye Mensublarının Hizmet Alanları

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Müdürlük: Medrese mezunlarından mülazemet dönemini tamamlayanlar, Yirmili bir medreseden sonra Otuzlu bir medreseye, oradan Kırklı bir medreseye, takiben Ellili bir medreseye ve nihayet Altmışlı bir medreseye yükselirlerdi. Buradan da isterlerse ilmiyenin diğer istihdam sahalarına geçerler ve tekrar eğitim sahasına dönebilirlerdi. Ancak, her kademe değişikliğinde o kademeye tâlibler arasında bir musabaka imtihanı geçirirlerdi.

Kadılık: İlmiye tabakasının istihdam sahalarından biri de kadılık yoludur. Osmanlıda medreselerde olduğu gibi kadılıklar da kendi arasında derecelere ayrılmışlardı. Mülazemet süresini tamamlayan kadı adayı en aşağı seviyedeki bir kadılıktan başlayarak Kadıaskerlik, hatta Şeyhülislamlığa kadar yükselebilirlerdi. Dilerlerse de diğer hizmet sahalarına geçebilirlerdi.

Müftülük: Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde iftâ, kadılık ve müdürlük tek şahısta toplanırken daha sonraları bu görevler ayrı ayrı şahıslara verilmiştir. İlmiye mensubları, isterlerse müftülük yolunu seçerek bu sahada vazife alabilirlerdi.

Tabiblik: Ulemadan sayılan tabibler de Dâru's-şifadan mezun olarak mülazemetlerini tamamladıktan sonra tıp sahasında hizmet için tıp medresesi veya hastahane olarak hizmet veren Dâru's-şifalarda görev alırlardı.

Cami Hizmetleri: Osmanlı'da cami hizmeti gören vâiz, hatip, imam-hatp ve müezzinler de ilmiyedendirler. Medrese mezunları isterlerse bu sahada da görev alabilirlerdi. Özellikle meslekî medrese olan Dâru'l-kurra mezunları camilerde imamlık ve müezzinlik görevlerini alırlardı.

Askerî Hizmetler: İlmiye mensublarından askerî sahada hizmet etmek isteyenlere, növbetten sonra 20.000 akçelik zeamet verilirdi. 982/1574-75'te 50.000 akçelik tımar verilmekteydi.

Diğer Hizmetler: Osmanlı Devleti'nde bürokratlar da medrese veya askerî mensublardan seçildikleri için devletin çeşitli hizmet birimlerinde ilmiye mensubları görev alırlardı. Nişancılar, Defterdarlar ve bunların teşkilatında çalışanların büyük bir kısmı ilmiye mensublarıydı.

1.C. Umûmî Medreseler

Bu medreseler, aklî, naklî ve tabîî ilimlerin birlikte okutuldukları medreselerdir. Buralarda meslek ağırlıklı bir eğitim ve öğretim yerine bir çok alanda hizmet edebilecek elemanları yetiştirecek bir eğitim verilirdi.

Osmanlı'da medreseler, Selçuklu, Gazneli ve Karahanlılardan farklı olarak, aşağıdan yukarıya kademelere ayrılmıştır. Medreselerin, müdürlüklerin aldıkları yevmiyelere ve okutulan kitaplara göre tasnif edilmeleri Osmanlılara has bir tasnif şeklidir. Bu tasnif şudur:

a. Yirmili (Haşiyeye-i Tecrid) Medreseler

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Müderrisine yevmî 20 akçe verilen medreselerdir. Bu medreselere Haşiye-i Tecrid Medresesi denilmesinin sebebi, Seyyid Şerif Cürcânî'nin, Nasuriddin Tûsî'nin Tecrîdü'l-İ'tikad adlı eserine Haşiye-i Tecrîd adıyla yazdığı haşiyesinin burada okutulmasıdır. Bu bize, medresede okutulan diğer eserler yanında Haşiye-Tecrid'in önemini göstermektedir.

b. Otuzlu (Miftah) Medreseler

Müderrisine yevmi 30 akçe verilen medreselerdir. Bu medrese de, Sadeddin Teftezânî'nin belagata dair eseri olan Şerh-i Miftah'ının ismini taşımaktadır.

c. Kırklı (Telvih) Medreseler

Müderrisinin yevmî 40 akçe aldığı medreselerdir. Medreseye adını veren Telvih ise, Sadeddin Teftezani'nin fıkha dair eseridir.

d. Ellili Medreseler

Müderrisine yevmi 50 akçe alan medreselerdir. Bu medreseler, Hariç Ellili ve Dahil Ellili olarak iki gruba ayrılırlar.

e. Sahn-ı Seman Medreseleri

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurduğu sekiz medresedir. Sahn-ı Seman, Osmanlı medrese sisteminde önemli bir kademedir ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Medreselerini inşasına kadar da bu önemini korumuştur.

f. Altmışlı Medreseler

Müderrisine yevmi 60 akçe verilen medreseler.

Süleymaniye Medreselerinin inşasından sonra Osmanlı medrese kademelerinin şu şekli aldığı anlaşılmaktadır:

1- İbtida-i Hariç Medreseleri,

2- Hareket-i Hariç Medreseleri,

3- İbtida-i Dahil Medreseleri,

4- Hareket-i Dahil Medreseleri,

5- Mûsile-i Sahn Medreseleri,

6- Sahn-ı Seman Medreseleri

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

7- İbtida-i Altmışlı Medreseleri,

8- Hareket-i Altmışlı Medreseleri,

9- Mûsile-i Süleymaniye Medreseleri,

10- Süleymaniye Medreseleri,

11- Dâru'l-Hadis Medreseleri.

Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler

A- Haşiye-i Tecrid Medreseleri (Yirmili Medreseler)

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Belagat Mutavvel (Teftezani ö. 471-1389)

2- Kelam Haşiye-i Tecrid (Seyyid Şerif

Cürcânî ö. 816-1413)

3- Fıkıh Şerh-i Feraiz (Seyyid Şerif Cürcânî)

B- Miftah Medreseleri (Otuzlu Medreseler)

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Belagat Şerh-i Meftah (Teftezânî'nin el-Mutav-vel ale'l-Miftah'ının şerhlerinden)

2- Kelam Haşiye-i Tecrid (Sadeddin Teftezânî)

3- Fıkıh Tenkih ve Tavdih (Sadru'sh-Şeria, Ubey-dullah b. İshak el-Buhârî)

C- Telvih Medreseleri (Kırkılı Medreseler)

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Belagat Miftâhu'l-Ulûm (Seyyid Şerif Cürcânî)

Meânî Şerh-i Miftah

2- Kelam Şerh-i Mevakıf (Seyyid Şerif Cürcânî)

3- Fıkıh Sadruşşeria

4- Hadis Mesabih (Bagavî ö. 516-1122)

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

D- Ellili Medreseler

a) Haricî Medreseler

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Fıkıh Hidaye (Burhaneddin b. Ebi Bekir

Merginânî ö. 650-1253)

2- Kelam Şerh-i Mevakıf (Seyyid Şerif Cürcânî)

3- Hadis Mesabih (Hüseyin b. Mes'ud Bagavî ö. 516-1122)

b) Dahil Medreseler

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Fıkıh Hidaye

2- Usul-i Fıkıh Telvih (Teftezânî)

3- Hadis Buhârî (Muhammed

b. İsmail Buhârî ö. 194-809/256-869)

4- Tefsir Keşşaf (Mahmud b. Ömer Zemahşeri

ö. 538-1143)

Beyzâvî (Nasıruddin Abdullah

b. Ömer Beyzâvî ö. 685-1286)

c) Sahn-ı Seman Medreseleri

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Fıkıh Hidaye

2- Usul-i Fıkıh Telvih, Şerh-i Adûd

3- Akaid Şerhu Akaidi'n-Nesefiyye

Şerhu Akaidu'l-Adûdiyye Devvânî

4- Hadis Buhârî

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

5- Tefsir Keşşaf, Beyzâvî

d) Altmışlı Medreseler

İlmin Adı Okunan Kitaplar

1- Fıkıh Hidaye Şerh-i Ferâiz (Seyyid Şerif Cürcânî)

2- Usul-i Fıkıh Telvih

3- Kelam Şerh-i Mevakıf

4- Tefsir Keşşaf

5- Hadis Buhârî

b- Askerî Eğitim Müesseseleri:

Türk devlet geleneğine uygun olarak Osmanlı Devleti de askerî teşkilata ve Askerî eğitime önem vermiştir. Osman Gazî ve Orhan Gazî'nin ilk zamanlarında gönüllülerden oluşan ilk Osmanlı ordusu yerine, Bursa'nın fethi sırasında görülen eksiklikler üzerine yevmlü (maaşlı) yaya ve atlı (müellem) ordular kurulmuştur. I. Murad devrinde Yeniçeri teşkilatının kurulmasıyla Osmanlı Devleti eğitilmiş bir orduya kavuştu. 1826'da Yeniçerilğin ilgasından sonra da Osmanlı'da askerî eğitim müesseseleri açılmaya devam etti. Bu müesseseleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Acemioğlanlar Ocağı: Peçnik ve Devşirme usulleriyle toplanan çocuklar, yetiştirilmek amacıyla önce bir Türk âilesine verilir ve oradan da Acemioğlanlar Ocağı'na gelirlerdi. Bu çocuklar, burada bir taraftan Sıbyan Mektebi seviyesinde eğitim verilirken diğer taraftan da askerî disiplinle Yeniçeri Ortası'na hazırlanırdı.

I. Murad devrinde Çandarlı Kara Halil Paşa ve Molla Rüstem'in çalışmalarıyla ilk defa Gelibolu'da kurulan Acemioğlanlar Ocağı sekiz ortadan oluşuyor ve başlarında yayabaşı'lardan biri bulunuyordu. İstanbul'un fethinden sonra ikinci Acemioğlanlar Ocağı, İstanbul Şehzâdebaşı'nda açıldı ve bu ocak, 1826'da .Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar devam etti.

2- Yeniçeri Ocakları: I. Murad'ın Edirne'yi fethinden sonra 1362' Edirne'de kurulmuştur.

Acemioğlanlar arasından seçilen kıdemli oğlanlar, Cemaat Ortaları, Sekbanlar ve Ağa Bölükleri'nde eğitime tabi tutulurlar. Bu eğitimin orta seviyede bir eğitim olduğu anlaşılmaktadır.

3- Enderun: Orduya kurmay yetiştirmek üzere açılmış bir yüksek eğitim müessesesidir. Burada eğitim ve öğretim, Büyük ve Küçük Oda, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Odası ve Has Oda denilen bölümlerde yapılırdı.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

B. Yaygın Eğitim Müesseseleri

Yaygın eğitim, her yaş ve seviyedeki insanlara medrese ve mekteplerin dışında verilen eğitimidir. Bu müesseselerin de kendilerine has teşkilatı bulunmaktadır. Klasik dönem Osmanlıda bunların başlıcaları şunlardır:

1. Camiler

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri câmilerin önemli fonksiyonlarından biri de eğitim ve öğretim olmuştur. Örgün eğitim müesseseleri ortaya çıkıncaya kadar camiler aynı zamanda örgün eğitim yeri olarak da hizmet ettikleri gibi Osmanlı'da Klasik dönemde genellikle yaygın eğitim müessesesi olarak kullanılmışlardır. Bununla beraber Dâru'l-Kurra ve Dâru'l-Hadis medreselerinin bir çoğu camilerde açılmışlardır. Yenileşme döneminde ise çeşitli sebeplerden dolayı medreselerin ihtiyacı karşılayamamaları neticesinde camiler içinde Dersiyeye adı verilen örgün eğitim müesseseleri açılmıştır.

2. Tekkeler

Osmanlı câmiasında ülkenin her yerinde câmilerden sonra Tekke yer alır.Tapu Defterleri ve vakfiyeler incelendiğinde bunu açıkça görmek mümkündür.Tekkeler, tarikat âdab ve erkanının tedris ve icra edildiği yerler olmakla beraber, aynı zamanda birer eğitim ve öğretim yerleridir. Fütüvvetnameler ve meşayihin biyografileri incelendiğinde tekkelerde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Siyer-i Nebî, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi bir çok ilimlerin okutulduğu görülür.

3. Kütüphaneler

Osmanlı'da câmilerin bir çoğunda, tekkelerde ve medreselerde kütüphaneler bulunduğu gibi müstakil kurulmuş kütüphaneler de bulunmaktadır. Kütüphaneler, bir yandan halkın okuma ihtiyacını karşılarlarken diğer yandan da buralara tayin edilen liyakatlı Hafız-ı Kütüpler vasıtasıyla eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütülürdü. Fâtih vakfiyesinde Hâfız-ı Kütüb'ün esma-i kütüb-i mu'tebereyi ârif ve müderrisîn ve mu'îd ve müstaidînin muhtaç oldukları kütübün tafsiline vâkıf olması şart koşulmuştu.

4. Sahhaflar

Eski kitap satıcılığı olan sahhaflığın Osmanlı'da ilk olarak XV. asırda Bursa'da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Daha sonra sahhaflığın Edirne ve İstanbul'da da yaygınlaştığı görülmektedir.İstanbul'da Kapalıçarşı'nın tamamlanmasından sonra sahlar, bugünkü kilimci esnafının bulunduğu bölüme yerleştiler. Bununla beraber daha önce olduğu gibi bazı sahhaflar, cami avlularında sahhaflıklarını devam ettirdiler. Bunlar, sergilerini daha çok, Eyyub, Fatih ve Bayezid camileri avlularında açarlardı. Matbaanın Türkiye'ye gelmesinden sonra daha önce sadece yazma eserler satan sahhaflar, onlarla birlikte matbu eserler de satmaya başladılar. Matbû eserlere rağbet eden sahhaflar Bab-ı Âlî Caddesi'ne taşınınca eski eser sahhaflığını devam ettiren sahhaflar, Bayezid

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Camii yanındaki Hattatlar Çarşısı'na yerleştiler ve burası, yangın ve tamirden sonra Sahhaflar Çarşısı olarak anılmaya başladı.

Ulema, talebe ve kitap meraklılarının uğrak yeri olan Sahhaflarda ilmî sohbetler ve müzakereler yapılırdı. Bu muhit içinde yaşayan. Sahhaf esnafı da çok kitap tanınmaları ve geniş kültürleriyle buraya gelenlere faydalı olurlardı.

5. Loncalar

Fütüvvet ve ahiliğin devamı olarak XV. asırda Osmanlı camiasında ortaya çıkan loncalar, birer esnaf kuruluşudur. Ahiliğin meslekî ve iktisadî yönlerini devam ettiren Loncalar, Osmanlı'da meslek mensublarının yetiştirilmelerine âid eğitimleriyle önemli bir yaygın eğitim kuruluşudur. Eseyyid Mehmed b. Alaeddin'in 1524'te yazdığı Fütüvvetnâme-i Kebîr'inde ahilikteki özelliklerin loncalarda da devam ettiği görülmektedir. Kezâ Münîr'nin Nisabu'l-İhtisâb ve âdâbu'l-İktisâb adlı eserinde de Loncalardaki âdâb ve erkanı bulmak mümkündür. Osmanlı esnafı, 1182/1768 tarihine kadar müşterek loncalara bağlı iken bu tarihten sonra bu tarihten sonra Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler ayrı ayrı loncalar kurdular.

6. Saraylar

Saraylardaki eğitim ve öğretim faaliyetleri, İslâm tarihinde Emevilerden beri devam etmektedir. Osmanlı'da bu gelenek, Osman Gazî ile başlamış ve Osmanlı'nın sonuna kadar devam etmiştir. Padişah hocaları bir taraftan padişahlara müşavirlik ederlerken diğer taraftan da şehzadelerin eğitim ve öğretimiyle meşgul olmuşlardır. Sarayda bunların dışında saray erkanına ve davetlilere Kur'an-ı Kerim merkezli dersler yapılırdı ki bu derslere Huzur Dersleri denirdi. Sultan III. Mustafa 1172/1758 Ramazan ayında bu dersleri bir irade ile resmî hale getirmiştir. Huzur dersleri, konuyu takdim eden (Mukarrir) bir müderris ve karşısında akademik münakaşaya katılacak yeteri kadar müzakereciden (Muhatab) meydana gelmekteydi.

7. Evler

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlılar döneminde de başta ulema evleri olmak üzere varlıklı âilelerin konaklarında zaman zaman dersler ve sohbetler yapılırdı. Ulema evleri öğrenmek isteyen herkese açık yerlerdi. Hatta ulema, bilgisini sadece kendi kafasında tutmanın vebalinden kurtulmak için kendisine talebeler bulurdu.

8. Kiraathaneler

Halkın, dostlarıyla görüşmek, sohbet etmek ve kahve içmek için toplandıkları yerler olan Kiraathaneler de birer yaygın eğitim mekanıydı. Buralardaki açık raflarda bulunan kitaplar herkese açık olduğu gibi, ulemanın da uğrak yeri olmaları sebebiyle birer edebî muhitti. Buralara gelen şairler, meddahlar ve saz şairleri ise buralara devam edenlerin kültürlerinin gelişmesine hizmet ederlerdi.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

9. Muvakkithane ve Rasathaneler

Osmanlıların Bursa ve Edirne dönemlerinde muvakkithaneler tesis ettiklerine dair bir bilgiye sahip olmamakla beraber, İstanbul'un ilk muvakkithanesinin 1470'te Fatih Camii ile birlikte inşa edildiği bilinmektedir. Vakfiyede külliye görevlileri ile birlikte bir de muvakkit vazifesi yer almaktadır. Muvakkithanenin 1799'da mevcut olduğu tamir kitabesinden anlaşılmaktadır. Ancak Osmanlıların en meşhur muvakkithanesi, II. Bayezid Muvakkithanesi'dir. Evliya Çelebi, bu muvakkithaneyi şöyle tanıtmaktadır. Cümleden muvakkitin ulûfesi şart-vâkıf üzere ziyadedir. Zira memâlik-i İslam'da ne kadar keşîbân, (gemiciler) ve mellâhân (denizciler) varsa cümlesi Sultan Bayezid Han muvakkitine muhtaçtır. Zîra cümle-i reislerin kible-nümaları ve saat ayarları bu cami mihrabında tashih olunduğundan muvakkite muhtaçtırlar. Ve cemî-i Frenkistan'da ilm-i nücûma sâlik olan üstad kefere, mikyaslarını ve kible-nümalarını Câmî-i Bayezid Hân'da tashih ederler. Böylece muvakkithanelerin insanlara yaygın bir eğitim verdiği, İstanbul'daki II.Bayezid Muvakkithanesi'nin bu eğitimi milletlerarası bir seviyede verdiği anlaşılmaktadır. Rasathaneler ise, muvakkithanelerden daha ileri seviyede akademik müesseselerdir. Osmanlı'da bu alandaki çalışmaların daha erken devirlerde başladığı görülmektedir. I. Murad Devri müderrislerinden Kadı-zâde-i Rûmî Semerkant Rasathanesi'ne giderek Uluğ Bey'i, Uluğ Bey. Ali Kuşçu'yu, Ali Kuşçu da Mîrim Çelebi'yi yetiştirmişti. Bunlarla beraber Osmanlı'da ilk rasathane, XVI. asrın sonlarında İstanbul'da Cihangir'de açıldı ve şansız bir şekilde kısa bir süre sonra kapandı. Cihangir Rasathanesi, kütüphanesi, rasat âletleri ve başında yetişmiş bir astronomi âlimi olan Takıyyüddin Mısırî ile seviyeli bir müessese idi.

II. Yenileşme Dönemi Sivil Eğitim

A- Medreseler

A. Umûmî Medreseler

A.1 Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medreseleri

A.2- Taşra Medreseleri

A.3- Selahaddin Eyyûbî Külliye-i İsmîyehi

Daru'l-Hilafeti'l-İslâmiye Medreseleri Ders Dağıtım Cetveli

a) Hazırlık Sınıfı Dersleri

Dersler Saat

Kur'an-ı Kerim 6

Ma'lumat-ı Diniyye 4

Sarf-ı Arabî3

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Türkçe 5

Tarih 3

Coğrafya 3

Hisab4

Hüsn-i Hatt 2

b) Tâlî Kısım

Dersler Sınıf ve Haftalık Ders Saatleri

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII			
Kur'an-ı Kerim	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	
Meâni'l-Kur'an	-	-	-	-	-	-	3	3	4		
Hadis-	-	-	-	-	-	2	2				
Fıkıh -	-	4	4	3	3	3	3				
İlm-i Tevhid	-	-	-	-	-	-	2	2	2		
Mantık	-	-	-	-	-	2	2	-			
Felsefe İlm-i Ruh-	-	-	-	-	-	-	-	-	2		
İlm-i Terbiye	-	-	-	-	-	-	-	-	1		
Sarf-Nahv-Mükaleme	6	5	5	5	5	5	-	-	-		
Arapça Belagat ve Vadi	-	-	-	-	-	-	5	3	3		
Sarf-Nahv-Tatbikatı	3	4	5	-	-	-	-	-			
Türkçe İnşa ve Edebiyat	-	-	-	2	2	2	2	2	2		
Farsça	2	2	-	-	-	-	-	-			

Yabancı Lisan (Alm.,

Frz., İng.) (Bunlardan

biri ihtiyari olup

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

başlandıktan sonra

mecburidir.)	2	2	2	2	2	2	2	2
İslam Tarihi	2	1	1	1	2	-	-	-
Tarih-i Umumi ve								
Türk Tarihi -	-	-	2	3	-	-	-	
Osmanlı Tarihi	-	-	-	-	-	1	3	-
Coğrafya Umumi	2	2	-	-	-	-	-	-
Hesap	3	4	-	-	-	-	-	-
Hendese	-	2	2	-	-	-	-	-
Ulm-i raciye Cebir	-	-	2	1	-	-	-	-
Mesüllesat Hey'et	-	-	-	-	-	2	-	-
Fizik -	-	2	2	1	-	-	-	
Kimya	-	-	1	2	1	-	-	-
Hayvanat	-	-	-	2	1	-	-	-
Ulum-i Tabiiyye								
Nebatat -	-	-	-	1	1	-	-	-
Maadın ve Tabukat	-	-	-	-	-	2	-	-
Hıfzu's-Sihha ve								
Tedavi ibtidai	-	-	-	-	-	2	-	-
Malumat-ı İktisadiye								
ve Maliye	-	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat								
(Bilhassa hatt-ı talik)	1	1	-	-	-	-	-	-
Resm-i Hatti	1	1	-	-	-	-	-	-

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Terbiye-i Bedeniye 7 7 7 7 7 7 7 7

c) Alî Kısım

Dersler Sınıflar ve Haftalık Ders Saatleri

	I	II	III	IV
Tefsir3	3	3	3	3
Hadis3	3	3	3	3
Usul-i Hadis	2	-	-	-
Fıkıh 4	4	4	4	4
Feraiz	-	2	-	-
Usul-i Fıkıh4	4	4	4	4
İlm-i Kelam 2	2	2	2	2
Felsefe (Mantık, ruh, ahlak, felsefe-i ûlâ)	2	2	2	2
İlm-i Terbiye	2	-	-	-
Hikmet-i Teşri	-	-	2	2
Hukuk ve Kanunlar	-	2	2	2
Edebiyat-ı Arabiyye	2	2	2	2

d) Mütihazın Kısım

I-Tefsir ve Hadis Şubesi

Dersler Sınıflar ve Haftalık Ders Saatleri

	I	II	III	IV	V
İlm-i Nâsıh ve mensûh	1	1	-	-	-
İlm-i esbâb-ı tenzil	1	-	-	-	-

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Usul-i tefsir 1	1	-	-	-	-
Tefsir (Umumi)	6	6	-	-	-
Tabakat-ı Kurra ve müfessirin			2	3	- - -
Nakd-i Ricâl	2	2	-	-	-
Hadis6	6	-	-	-	-
Mevzuat	2	2	-	-	-

2. Fıkıh Şubesi

Dersler Sınıflar ve Haftalık Ders Saatleri

	I	II	III	IV	V
Usul-i Fıkıh6			6	-	- -
Fıkıh-ı Hanefî			4	4	- - -
Fıkıh-ı Mâlikî			2	2	- - -
Fıkıh-ı Şâfiî 2			2	-	- -
Fıkıh-ı Hanbelî			2	2	- - -
Hilaf ve Cedel			2	2	- - -
Tarih-i Fıkıh			4	4	- - -
Mukayese-i Ahkam			2	2	- - -

3. Kelam, Tasavvuf ve Felsefe Şubesi

Dersler Sınıflar ve Haftalık Ders Saatleri

	I	II	III	IV	V
İlm-i Kelam 5			5	-	- -
İlm-i Tasavvuf			2	2	- - -
İlm-i Ruh 4			-	-	- -
Felsefe-i ûlâ			-	4	- - -

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Mantık	2	2	-	-	-		
Felsefe-i İslamiye Tarihi			3	3	-	-	-
Felsefe-i Umumiye Tarihi			3	3	-	-	-
Tarih-i Edyan ve Mezahib (mukayeseli)			3	3	-	-	-
İlm-i İctimaî ²			2	-	-	-	
Usul-i Terbiye ve Talim-			-	-	2	2	
El İşleri	1	1	-	-	-		
Hatlar	1	1	-	-	-		
Terbiye-i Bedeniye			3	3	3	3	3
İlahi	3	3	3	3	3		

a.2. Taşra Medreseleri Ders Dağıtım Cetveli

Dersler	Sınıflar ve Haftalık Ders Saatleri						
	I	II	III	IV	V		
Kur'an-ı Kerim	7	7	7	7	7		
Kur'an ahlakı	1	1	1	1	1		
Tefsir-	-	-	2	2			
Hadis-	-	-	2	2			
Fıkıh 2	2	2	3	3	2		
İlm-i Tevhid			-	-	-	2	
Arapça (Sarf-Lügat)			5	5	-	-	-
Arapça (Nahv-Mükaleme)			-	-	5	4	2
Türkçe (Sarf-Nahv- Tatbikat ve Kitabet)			5	5	4	3	2

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Tarih-i İslam 1 1 1 1 1

Muhtasar Tarih-i Umumi

Osmanlı ve Türk Tarihi 1 1 2 2 1

Coğrafya-yı Umumi ve

Osmani 1 1 2 - -

Hesap 4 3 - - -

Hendese - 1 1 1 -

Cebir - - 1 - -

Muhtasar İlm-i Hey'et - - - - 1

Ulum-i Tabiiyye

(Fizik, kimya, hayvanat,

nebatat, maadin ve tatbikat) - - 3 3 2

Hıfzu's-Sıhha ve

Tedavi-i İbtidai - - - - 2

Ziraat1 1 1 - -

Malumat-ı

kanuniye ve

iktisadiye ve maliye - - - - 3

a.3.Selahaddin Eyyûbî Külliye-i İslamiyesi Ders Dağıtım Cetveli

Dersler I II III IV V VI VII VIII IX X

1. Tefsir-i Şerif - - - 2 2 2 2 4 4 4

2. Hadis-i Şerif - - - 2 2 2 2 2 2 2

3. İlm-i Fıkıh

(Feraiz, Tarih-i ilm-i

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

fıkıh, nikah, talak,

muamelat, ukubat,

ilm-i hilaf) 2 2 2 2 4 3 4 4 2 2

4. Usul-i Fıkıh - - - - - - 3 3 3 3

5. İlm-i Kelam - - - - - - 3 4 3 3

6. İlm-i Tasavvuf - - - - - - - - 2 2

7. Ulum-i Felsefiye

a) İlm-i Ruh - - - - - - 3 - - -

b) İlm-i Terbiye ve

ictima - - - - - 3 - - -

c) İlm-i Ahlak - - - - - - - 2 - -

d) İlm-i Mantık - - - - - - - 2 - -

e) Tarih-i Felsefe - - - - - - - - 1 1

f) İlm-i Mabadettabia - - - - - - - - - 1

8. Ulum-i Hukukiyye

a) Ceza Kanunu - - - - - - - 2 - -

b) Hukuk-i Düvel - - - - - - - 2 - -

c) Hukuk-i Esasiye

ve idariye - - - - - - - 2 1 -

d) Usul-i Cezaiye - - - - - - - 1 2 -

e) Mecelle-i ahkam-ı

adliye - - - - - - - 1 1

f) Ahkam-ı Evkaf - - - - - - - 1 -

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

g) Usul-i Hukukiyye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1
h) Ticaret-i berriye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
ı) Ticaret-i bahriye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
j) Arazi Kanunu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
k) İcra Kanunu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
l) Sakk-ı Şer'i ve adli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

9. İlm-i İktisat ve

mali	-	-	-	-	-	2	2	-	-	-	
------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--

10. Arapça

a) Kıraat	4	4	4	4	-	-	-	-	-	-	
b) Belagat ve İnşad	-	-	-	-	-	4	2	-	-	-	-
c) Edebiyat	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	

11. Türkçe

a) Kıraat	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-	
b) İnşad kitabet	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-	
c) Edebiyat	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-	

12. Tarih

a) Siyer-i Nebi	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	
b) Umumi Tarih	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	

c) İslam ve Arap

Tarihi-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	
---------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--

d) Türk ve Osmanlı

Tarihi-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	
---------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--

e) Asr-ı hazır

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

tarih-i siyasisi	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
f) Tarih-i Edyan										
(Edyan-ı salife)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
g) Tarih-i edyan-ı										
semaviye	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
h) Tarih-i din-i										
İslâm	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
13. Coğrafya										
a) Umumi Coğrafya	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-
b) İslâm ve Osmanlı										
coğrafyası	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-
c) Felekiyat-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
14. Ulum-i Raziye										
a) Ameli hesap	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-
b) Hendese	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-
c) Cebir	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-
d) Nazari hesap	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
e) Müsellesat	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
f) Usul-i Defterî	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
g) Mekanik	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
15. Ulum-i Tabiye										
a) Ameli Ziraat	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
b) Hikmet-i tabiye	-	-	2	2	1	-	-	-	-	-
c) Kimya	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

d) Hayvanat	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-
e) Nebatat	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
f) Hıfzu's-Sıhha ve tedavi-i ibtidai	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
16. Hatt-ı resmi	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
17. El sine-i şarkiye (Farisi, urdu, tatar)	2	2	2	2	2	1	1	-	-	-
18. El sine-i garbiye (Alm., Frz., İng.)	3	3	3	3	2	1	1	-	-	-

Not: 1) Tecvid ve tertile ihtisası olan imam-ı külliye veya muallim-i mahsus tarafından sabah ve yatsı namazlarını müteakip umum talebeye Kur'an-ı Kerim talim edilecektir.

2) Her gün sabah ve akşam yarımşar saat terbiye-i bedeniye yaptırılacaktır.

3) Yevmi beş ve yalnız Perşembe günleri üç ders verilir. Perşembe günlerinde öğle namazından sonra tenezzüh ve arazi üzerinde ders tatbikatı yapılır.

4) Bir ilme mahsus saat tedrisininin mecmuuna hanel gelmemek ve idareye malumat vermek mebahis-i aksam-ı ilme göre tevziinde müderrisininin hakk-ı tasarrufu vardır.

5) Şark ve garp lisanlarının tahsili ihtiyaridir.

B. Meslekî Medreseler

Osmanlı medreselerinin ortaya çıkışından 1913 medrese ıslahatına kadar sistem, genel hatlarıyla aynıdır. 1913'e geldiğimizde medreselerde ıslahat yapılmış ve klasik dönem meslekî medreseler yerine yeni meslekî medreseler ortaya çıkmıştır. Bu medreseler ve okutulan dersler şunlardır:

I- Medresetü'l-Kuzat

1. Dürer (Molla Gürani)	1	5	5	5
2. Mecelle	3	3	3	3
3. Feraiz	2	1	-	-

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

4. Tabakat-ı Şeriyye	-	-	-	1			
5. Sakk-ı Şer'i	1	1	1	2			
6. Defter-i Kassam	-	-	1	-			
7. Ahkam ve Nizam-ı Evkaf	-	-	-	2			
8. Arazi Kanunu	-	-	1	-			
9. Ticaret-i Berriye Kanunu	-	-	2	-			
10. Ticaret-i Bahriye Kanunu	-	-	-	1			
11. İcra Kanunu	-	-	-	1			
12. Ceza Kanunu ²	-	-	-				
13. Usul-i Muhakeme-i Hukukiye	-	2	1	-			
14. Tatbikat-ı Hukukiye ve Cezaiye ve Ticaretiye	-	-	-	1			
15. Tanzim-i İlamat-ı hukukiye	-	-	1	-			
16. Usul-i muhakemat-ı cezaiyye suhh	-	1	1	-			
17. Tanzim-i ilamat-ı cezaiyye	-	-	1	-			
18. Medhal-ı ilm-i hukuk	1	-	-	-			
19. Hukuk-i Düvel	1	1	1	-			
20. Hukuk-i İdare-	-	-	2				
21. İktisad	1	1	-	-			
22. Kitabet-i Resmîye	1	1	-	-			
23. Hüsn-i Hatt-ı talik	1	1	-	-			
2-Medresetü'l-Vâizîn							
01. Tefsir							
02. Hadis (usul-i hadis ile)							

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

03. İlm-i kelam (tarihi ile)

04. İlm-i Fıkıh

05. İlm-i usul-i fıkıh

06. Feraiz (ve intikal hukuku)

07. Siyer-i Nebî

08. Tarih

a) İslâm

b) Osmanlı

c) Medeniyet

d) Edyan

e) Umumi f) Türk tarihi 09. Coğrafya 10. Edebiyat-ı Osmaniye 11. Edebiyat-ı Arabiye

12. Edebiyat-ı Farisiye

13. Riyaziyat (hesap, hendese, cebir)

14. İlm-i hey'et (ameli surette)

15. Tabiiyat

a) Hikmet

b) Kimya

c) Mevalid-i selase

16. Felsefe (Mantık, ilm-i ahval-i Ruh, Ahlak, Mabade't-tabia, tarih-i Felsefe ve bilhassa felsefe-i İslâmiye)

17. İctima ve Terbiye

18. Malumat-ı hukukiyye (muhtasar nazariyat, kavanin ve nizam-ı hukukiye ve cezaiye ve vakfiye ve cemaat-ı islâmiye teşkilatı vs.)

19. İlm-i iktisad ve mali (kavanin ve nizam-ı maliye de mücmelen gösterilecek)

20. Hıfzu's-Sihha (Ameli surette mudavat-ı ibtidaiyye gösterilecek)

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

21. Hitabet ve mev'iza (nazari ve ameli)

22. Terbiye-i bedeniyye.

3-Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba

1. Kur'an-ı Kerim (Nazari, tatbiki)

2. Ma'lumat-ı Kanuniyye

3. İlm-i Kelam

4. Ahkam-ı nikah ve talak

5. Hitabet-i arabiye

6. Türkçe hitabet

7. Ahkam-ı hitabet.

4-Medresetü'l-İrşad

Edresetü'l-Vâizinle medresetü'l-eimme ve'l-hutebanın birleştirilmesiyle meydana gelmiş bir medresedir:

a) Vaizlik Şubesi Dersleri

01. Tefsir

02. Hadis

03. İlm-i Kelam

04. İlm-i Fıkıh

05. İlm-i Usul-i Fıkıh

06. Feraiz

07. ahkam-ı Evkaf

08. Mezahib-i İslâmiyye ve tarikat-ı aliyye

09. Edyan

10. İlm-i Ahlâk

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

11. Siyer-i nebî ve Tarih-i İslâm

12. Edebiyat-ı Türkiye ve İnşa

13. Edebiyat-ı Farisiye

14. Tarih-i Felsefe

15. İlm-i İctimaî

16. Hıfzu's-Sihha

17. Hitabet ve Mev'ize

b) Huteba ve Eimme Şubesi

01. Tertil-i Kur'an-ı Kerim

02. Fıkıh

03. Tevhid

04. Hadis

05. Bazı suver-i şerife tefsirleri

06. İlm-i vücuh-i kıraat

07. Ahlâk

08. Hitabet

09. Malumât-ı kanuniyye

10. Usul-i İnşa

11. Musıkî.

5- Medresetü'l-Hattâtîn

Hat sanatını öğretmek üzere 13 Mayıs 1914'te açılan medrese.

İslam Tarihi'nin her devrinde Hat sanatı, usta-çırak ilişkisi içerisinde devam ettirilmiştir. Osmanlı'da da aynı usulle büyük hattatlar yetişmişti. Meşrutiyet devrinde ise, hatta yetiştirmek maksadıyla Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin teşviki ile Cevad Paşa'nın emriyle 6 Recep

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

1332/13 Mayıs 1914'te İstanbul'da Bâb-ı âlî caddesinde Hoca Tahsin Dershanesi'nde Medresetü'l-Hattâtîn açıldı. Müdürlüğüne de hatta Arif Bey getirildi.

Kamil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezir, Hulusi Yazgan, Nuri Korman gibi devrin hattatları burada hocalık yaptılar. Burada Macit Ayrıl, Necmeddin Okyay ve Halim Özyazıcı gibi hattatlar yetişti.

Medrese, 1924'te diğer medreselerle birlikte kapatılarak, yerine Hattâ Mektebi açıldı ise de 1928 harf inkılabıyla bu da kapatıldı.

B Mektepler A. İlk Seviyedeki Mektepler

1. İbtidâî Mektepleri

Osmanlılar ıslahat ve yenilenme döneminde klasik dönemin eğitim ve öğretim müesseselerine de yeniden şekil verdiler veya yeni müesseseler açtılar.

Yeniden şekil verilen eğitim ve öğretim müesseselerinden birisi de İbtidâî mektepleridir. Tanzimatta dokunulmayan sıbyan mektepleri, 1279/1862'de mekteplere döndürüldü ve mevcut 360 sıbyan mektebinden 36'sı ibtidâî mektep haline getirilerek yeni usulde eğitim ve öğretime başlandı.

1288/1871'de sıbyan mektepleri ıslahatı daha genişleyerek devam etti.

Ancak sıbyan mektepleri tamamen ortadan kalkmadı. Bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurlarken, diğer taraftan da ibtidaiye programları geliştirildi.

1891'de şehirlerdeki ibtidailer 3 yıl, köylerdeki 4 yıldır. Şehir ibtidaiyelerinin ders dağıtım cetvelleri şöyle idi: Dersler I. Yıl II. Yıl III. Yıl

Elifbâ	12	-	-
Kur'an-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvid	-	2	2
İlm-i Hâl	2	3	3
Ahlâk-	2	2	
Sarf-ı Osmanî	-	-	2
İmlâ	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mulahhak Tarih-i Osmanî	-	-	1

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî - 2 2

Hesap 1 2 2

Hüsn-i Hat 1 2 2

Yekün 22 22 25

Taşra köy ibtidaiyeleri ders dağıtım cetveli

Dersler I. Yıl II. Yıl III. Yıl IV. Yıl

Elifbâ-i Osmanî 12 - - -

Ecza-yı Şerife (Cüzler) 12 - - -

Hesab-ı Zihnî 6 2 - -

Kur'an-ı Kerim - 6 5 5

İlm-i Hâl - 3 3 3

Kıraat - 3 3 3

Hatt ve İmla - 2 2 2

Hesap - - 3 3

Yekün 30 16 16 16

B. Orta Seviyedeki Mektepler

1. Rüştiyeler

Sıbyan mekteplerinin programlarının takviyesiyle meydana gelen orta seviyedeki okullardır. Bugünkü orta okulların karşılığı olarak kabul edilebilir. II. Mahmut tarafından 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839 tarihinde açılmıştır. Önceleri sıbyan mekteplerinin üstünde sınıf-ı sâni okullarının açılmasına karar verilmişken, daha sonra bunların adının "Rüşdiye" olması kararlaştırılmış ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur.

İlk açıldığında 4 yıl olan Rüşdiyeler, 21 Mart 1850'de Dâru'l-Maarif'in açılmasıyla 6 yıla çıkarılmış iken 1863'te 5 yıla, 1869'da da 4 yıla indirildiği görülmektedir.

Tarih içinde rüşdiyeler, erkek, kız, karışık, askerî ve özel rüşdiyeler şeklinde açılmış ve bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Rüşdiyelerin programları da çeşitliliklerine uygun olarak değişiklikler arz etmiştir. Umumi olarak bu mekteplerin, hem yüksek öğretime, hem mesleğe yönelik programları uyguladığı görülmektedir. 1846 talimatnamesine göre, buralarda Kur'an-ı Kerim, Akaid, Arapça, Hesap ve yazı öğretilmekteydi. 1848'de bu programa Farsça, Coğrafya ve Hendese ilave edilmişti.

1867'ye kadar rüşdiyelere yalnız Müslüman talebeler alınırken, bu tarihten sonra gayr-i müslim çocukları da alınmıştır.

1883-1884 ders yılında Şam Rüşdiyesi'nin ders dağıtım cetveli şu şekildeydi:

I. Yıl II. Yıl III. Yıl IV. Yıl

Sarf-ı Arabî Arapça Gülistan Risale-i Erbaa

Ta'lim-i Farsî Kavaid-i Farisî Hesap Gülistan

Amal-ı Erbaa Muhtasar Hesap Coğrafya Cebir İmla Avrupa Coğrafyası İmla ve İnşa
Coğrafya İlm-i Hâl Tercüme Fezleke Hendese Ahlâk İnşa ve Kıraat Fransızca Usul-ü

Defter

Hatt-ı Sülüs Rik'a ve Sülüs Hatt-ı Rik'î Kavaid-i Osmaniye İnşa

Fransızca Fezleke Tarih-i Osmanî Hatt-ı Rik'a

2. İdadiler

1869'da orta öğretimin ikinci kademesi olarak açılan okullar Klasik dönemde Fatih Sultan Mehmet, sehn-ı seman için hazırlayıcı anlamında Tetimmeleri açmıştı. Daha sonraki dönemlerde de birçok mektebin idadi veya izhari sınıfları açılmıştı. Bütün bunlar, o müesseselerin hazırlık sınıflarıydı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, bu isimde okulların açılmasını sağlamıştır. Bu okullar, bugünkü lise karşılığı okullardır.

Bu okullar, 4 yıllık rüşdiyeler üzerine 3 yıl olarak açılan okullardır. Nizamname, bu okulları rüşdiyelerin üstünde ve sultanîlerin altında göstermektedir.

17 Zilkade 1309/13 Mayıs 1892'de Maarif Nazırı Ahmed Rüşdü Paşa başkanlığında oluşturulan komisyonun Rüşdiye de dahil yıllık idadiler ders dağıtım cetveli şu şekilde idi:

Dersler I. II. III. IV. V. VI. VII.

Yıl Yıl Yıl Yıl Yıl Yıl Yıl

Ulum-i Diniye 3 3 2 - - - -

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Arabî 3	3	3	3	2	-	-	-	-
Türkçe Kıraat	4	2	-	-	-	-	-	-
Lügat ve İmla	2	-	-	-	-	-	-	-
Hisab2	2	2	-	-	-	-	-	-
Coğrafya	2	1	-	-	-	-	-	-
Hüsn-i Hat 1	1	1	1	1	-	-	-	-
Resim	1	1	1	1	-	1	1	-
Farisî-	2	2	2	-	-	-	-	-
Kavaid-i Osmaniye	-	2	2	-	-	-	-	-
Tarih-i İslâm	-	2	-	-	-	-	-	-
Fransızca	-	-	4	6	6	6	3	-
Tarih-i Osmanî	-	-	3	-	-	-	-	-
Coğrafya-yı Osmanî	-	-	2	-	-	-	-	-
Hendese-i Hattiye	-	-	2	-	-	-	-	-
Akaid ve Fıkıh	-	-	-	1	1	1	1	-
Usul-i İnşa ve Kitabet	-	-	-	2	2	3	-	-
Tarih-i Umumî	-	-	-	2	2	2	2	-
Coğrafya-yı Umumî	-	-	-	2	2	2	-	-
Hesab-ı Nazarî	-	-	-	3	-	-	-	-
Hendese-i Sathiye	-	-	-	2	-	-	-	-
Hendese-i Mücesseme	-	-	-	-	-	-	-	-
ve Usul-i Mesahe-	-	-	-	3	-	-	-	-
Malumat-ı Fenniye ve	-	-	-	-	-	-	-	-
Mebadi-i Ulum-i	-	-	-	-	-	-	-	-

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Tabiiye	-	-	-	-	3	-	-
Usul-i Defterin	-	-	-	-	2	2	-
Resim ve hüsn-i hatt-ı							
resm-i tezyini	-	-	-	-	1	-	-
Belagat	-	-	-	-	2	-	
Cebir	-	-	-	-	2	1	
Hendese	-	-	-	-	-	2	2
Hikmet-i Tabiiye ve							
Kimya	-	-	-	-	-	3	2
Kavanin	-	-	-	-	-	2	2
İlm-i Mevalid	-	-	-	-	-	-	3
Cerr-i Eskal	-	-	-	-	-	-	2
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	2
Edebiyat ve Ahlâk	-	-	-	-	-	-	2
Yekün	18	20	24	25	25	25	23

3. Sultaniler

Rüşdiye ile yüksek öğrenim arasında bir okuldur. Sultanilerin açılmasına sebep Sultan Abdülaziz'in 1867 Paris ziyaretidir. Sultan, oradaki Fransız mekteplerini görmüş ve eğitim bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırladığı projeyi beğenmiş ve İstanbul'a döndüğünde 1 Eylül 1868'de Fransız liseleri modelinde Galatasaray Sultanisi'ni açmıştır.

Sultaniler, esas itibariyle 5 yıllık okullar olmakla beraber, daha sonra 3 yıl da hazırlık ilave edilerek 8 yıla çıkarılmıştır.

Okunan Dersler

Sınıf-ı İbtidai

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

I, II. ve III. Yıllar

Türkçe Dersler	Fransızca Dersler
Kıraat ve Yazı	Fransızca
Kıraat ve İmla	Hesap
Muhtasar Sarf-ı Türkçe (Türkçe gramer)	Hüsn-ı Hatt-ı Fransaviyye (Fransızca yazı)
Hatt-ı Rik'a	

Ulum-i Diniyye

Okunan Dersler

Sınıf-ı Taliye

I, II. ve III. Yıllar

Türkçe Dersler	Fransızca Dersler
Ulum-i Diniye	Fransızca
Sarf-ı Osmanî (Osmanlıca Gramer)	Hesap
Arabî	Coğrafya (Coğrafi tanımlar, kıtalar, Avrupa)
Kıraat-ı Türkiye (Felsefe ve tabii ilimler)	Dürus-i Eşya
Ezber ve İmla	Tarih (Eski çağın sonuna kadar)
İmla, kıraat ve ezber	Hüsn-ü Hatt
Farisî	Resim
Kavaid-i Osmaniye (Osmanlıca Kuralları)	

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Kitabet

Hüsn-ü Hatt

Okunan Dersler

Sınıf-ı âliye

IV., V. ve VI. Yıllar

Türkçe Dersler

Fransızca Dersler

Ulum-i Diniye

Fransızca (Yazı, pratik)

Kitabet

Ulum-i riyaziye

Arabî

Hendese

Farisî

Fizik ve Kimya

Tarih-i Osmanî

Tarih-i Umumî (Orta ve son çağlar)

İlm-i Ahlâk

Coğrafya (İslâm ve Osmanlı ülkeleri)

Kitabet-i Resmiye

İlm-i Mevalid (Tabiat ilmi)

Belagat-ı Osmaniye

Usul-ü Defter

Ahlâk ve Mantık

Hikmet-i Nazariye (Felsefe)

Tercüme (Türkçe-Fransızca;

Hıfzıssıhha

Fransızca-Türkçe)

Resim Hüsn-ü Hatt

Tersimat

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

C. Yüksek Seviyedeki Eğitim ve Öğretim Müesseseleri

1. Mekteb-i mülkiye-i Şâhâne:

Osmanlıda açılan ilk sivil yüksek okuldur. Kaymakamlık müdürlük gibi mülkiyede istihdam olunacak elemanları yetiştirmek üzere 2 Şubat 1859'da İstanbul Sultan Ahmet'te açıldı. Öğretim süresi iki yıl olan bu okulun süresi, 30 Ekim 1867'de dört yıla çıkarıldı. İki yıllık devresinde tarih, coğrafya, iktisad, hesap, politik, nizam-ı cedîde ve sultaniye; dört yıllık devresinde bunlara ilaveten devletler hukuku, usûl-i defterî, muhasebe ve Fransızca dersleri okutuldu. Mülkiye Mektebi, 6 Eylül 1915'te Dâru'l-Funûn Hukuk Fakültesi'ne bağlandı.

2. Hendese-i Mülkiye Mektebi

Mühendis yetiştirmek amacıyla açılmış bir yüksek okuldur. Mektep, 1733'te açılan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun ile 1210/1795'te açılmış olan Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dan yetişen mühendislerin ihtiyaçlara cevap verememesi üzerine 1302/1883 tarihinde açılmıştır. 3 Kasım 1883'te eğitime başladı. Mühendishane Halıcıoğlu'ndaki binası 20 Ekim 1883'te törenle açıldı. İdadisi ile birlikte 7 yıllık bir mektepti. Bunlardan 3'ü idadi ve 4'ü yüksek kısma ayrılmıştı. Ancak 1883'te mezun olan öğrenciler 4 yıl yerine 5 yıl okudular. Daha sonra idadi sınıfları kaldırılarak yalnız yüksek tahsil sınıfları kaldı.

Mektebin adı, 1325/1909 tarihinde Mühendishane Mektebi oldu. İlk defa şube halinde Mühendishane-i Berri-i Hümayun yanında açılan mühendishane 1864'te Harbiye'ye, 1871'de Hasköy'deki eski mühendishaneye taşındı. 1909'da ise mektebin ismi Hendese-i Mülkiye Mektebi oldu.

Mektepte, cebir, logaritma, geometri, kimya, fizik, entergrel ve difransiyal hesap, jeoloji ve madenler, arazi ölçümü, topoğrafya, makine, yapı işletmesi, yollar, demir yolları, sulama, su getirme, deniz ulaşımı, su makineleri, köprüler, mimari, limanlar, ekonomi, keşif hazırlanması, telgraf, elektrik, tüneller ve çeşitli projelerin hazırlanması gibi mühendislik alanına giren bütün dersler okutulurdu.

3. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne

Sivil tabib yetiştirmek maksadıyla 1867'de açılmış bir yüksek okuldur. Başlangıçta beş yıl olan bu mektep, önce altı yıla daha sonra da yedi yıla çıkarılmış, 18 Kasım 1908'de askerî tıbbiye ile fakülte olarak birleştirilmiş ve 4 Mart 1915'te de Dâru'l-funûn'a bağlanmıştır.

4. Mekteb-i Hukûk-i Şâhâne

Osmanlı'da Avrupa modelinde açılan mahkele tre hakim yetiştirmek maksadıyla açılmış mekteptir. Bu sahada ilk ders hane, 2 Temmuz 1870'te Kavanîn ve Nizâmat Dershanesi olarak açılmıştı. Bundan sonra 20 Şubat 1870'de Daru'l-funûn-i Osmanî içinde bir şube olarak İlm-i Hukuk

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

şubesi ve 1874'te Galatasaray Mekteb-ı Sultanisi bünyesinde İlm-i Hukuk Mektebi açılmıştı. Bu mektebin kapanması üzerine Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa meseleye sahip çıkarak 17 Haziran 1880'de Mekteb-i Şâhane'yi bir hitabla açtı. 1885'te okulun süresi 4 yıla çıkarıldı. Ve mektep Adliye Nazırlığı'ndan alınarak Maarif Nazırlığı'na bağlandı. 1900'de kurulan Daru'l-Funûn'un bir bölümü kabul edilen mektep, 1909'da Hukuk Fakültesi haline geldi.

5. Ticaret Mektebi

1299/1882'de açılmış üç yıllık bir yüksek okuldur. Sınıflara göre okunan dersler:

I. Sınıf: Fransızca inşâ ve kitabet, Coğrafya-yı Ticârî ve Sinaî, Hesab-ı Ticârî, Usûl-i Defterli Basit ve Mebâdî-i Usûl-i Muzâafe, Türkçe Muhaberât-ı Ticâriye, Tarih-i Ticaret, Hüsn-i Hatt-ı Türkî ve Fransavî, İlm-i Maâdin ve Tabakâtu'l-Arzın Hikmet ve Kimyasın Ticaret ve Sanaiye Tatbiki.

II. Sınıf: Fransızca İnşa Kitabete Devam ve Türkçeden Fransızcaya Tercüme, Usûl-i Defterli Muzafaa, Banka ve Ticaret Şirketlerine Müteallik Usûl-i Defterî ve Ma'lûmat-ı Mütenevvia, Kanûn-i Saltanat-ı Seniyyenin Ticarete Teallük Eden Cihetler, Ticaret-i Berriyeye Kanunu ile Senedat ve Mukavelat-ı Ticariye (Senedatın Fransızca tanzimi dahi gösterilecek).

III. Sınıf: Fransızca Muhaberat-ı Ticariyye, Borsa ve Sigorta Kumpanyaları, Techizat-ı Bahriye, Sanayi Şimendiferler Hakkında Malumat Fransızca tedris olunacaktır.), Ticaret-i Bahriye Kanunu ile Senedat ve Mukavelat-ı Mütenevvia, İlm-i Servet, Ticaretgah İdaresi Ameliyatı (Büro Pratik.Türkçe-Fransızca tedris olunacaktır.), Usûl-i Muhasebe Tetkikat-ı Hesabiyye-i Ticariyye. (Kontabilite Konmersiyalı Fransızca tedris olunacaktır). 6. Dâru'l-Muallimîn

Rüşdiye, İdadi ve Sultanilere öğretmen yetiştirmek üzere 16 Mart 1848'de açılmış bir yüksek okuldur. Medreselerden alınan talebelere burada Türkçe, Arapça, Farsça dilleri ile hesap ve coğrafya dersleri verilerek bunlarla kısa zamanda öğretmen ihtiyacı karşılanmak istenmiştir. 1862'den sonra Sıbyan Mektepleri İbtidaiye olarak yeniden teşkilatlandırılınca bu okulların ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1868'de iki yıllık bir de Daru'l-Mauallimîn-i Sıbyân okulları açıldı.

Daha sonra Rüşdiye, İdadi ve Sultanilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Dâru'l-Muallimin'in Dâru'l-Muallimin-i

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Kebir adıyla yeniden teşkilatlandırıldığı görülmektedir. Bu okullarda şubelerine göre şu dersler okutulurdu:

a) Rüşdiye Şubesi (3 yıl)

Ulûm Dersleri Edebiyat Dersleri

Tersim-i Hutut Türkçe Kitabet ve İnşâ Hesap Defter Tutma Usûlü Arapça Farsça

Hendese Her Cemaatin Kendi Lisani

Mesaha Tarih-i Umumi

Cebir

b) İdadî Şubesi (2 yıl)

İlm-i Mevalîd Arapça

Hendese-i Resmîye ve Farsça

Menazir

Cebir Fransızca

Hıkmî-i Tabiiyye Türkçe Şiir ve İnşâ

Kimya Kavanin-i Osmaniye

Resim İlm-i Servet

c) Sultaniye Şubesi (3 yıl)

Müselâlat-ı Müsteviye Türkçe İnşâ ve eş'ar

ve Küreviye Arapça

Cebirin Hendeseye Tatbiki

Cerr-i Eskal Farsça

İlm-i Hey-etMani

Kimya Türkçe ve Fransızca tercümeleler

İlm-i Mevalid Hukuk-i Milel

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Jeoloji

Fenn-i Tahtit-i Arazi

Resim

1908'de Daru'l-Muallimîn'in şubeleri ve okunan dersler şöyle idi:

a) İbtidai Şubesi: Kur'ân-ı Kerim, Tecvid, Fıkıh, Türkçe Kavaid ve İmlâ, Usûl-i Tedris, Arabî Sarf ve Nahv, Kavâid-i Farisî, Fransızca, Hesap, İlm-i Eşya, Umûmî ve Osmanlı Coğrafyası, Tarih-i İslam, Hüsn ü hatt, Ziraat.

b) Rüşdiye Şubesi: Ulûm-i Diniyye, Kavaid ve İmlâ, Usûl-i Tedris ve Terbiye-i Ahlak-ı Etfâl, İnşâ, Arabî, Mantık, Farisî, Hesap, Fransızca, Usûl-i Defter, Cebir, Hendese, Hikmet, Mevâlid, Coğrafya, Tarih, Hüsn ü Hatt, Resim, Ziraat.

c. Âliye Şubesi: I- Edebiyat Kolu: Belagat-ı Arabiyye, Belagat-ı Türkiyye, Belagat-ı Farisî, Kitabet-i Resmîyye, Coğrafya, Tarih, Kavanîn. 2- Fen Kolu: Hesab-ı Âlî, Cebir-i Âdî ve Âlî, Usûl-i Defter, Kimya, Tabakat, Kozmoğrafya, Müselselât, Hikmet-i Tabiiyye, Hendese, Tersîmat-ı Riyaziyye, Hayvanat ve Nebatat, Ziraat.

Müşterek Dersler: Akaid, Ahlak, Fransızca, İlm-i Servet ve Fenn-i Mâlî, İlm-i Ahvâl-i Nefs.

7. Dâru'l-funûn

Osmanlı eğitim ve öğretimine şekil vermek üzere 1846'da faaliyete başlayan Meclis-i Maarif-i Umumiye, sistemi ilk, orta ve yüksek olarak tesbit ettikten sonra 21 Temmuz 1846'da hazırladığı bir layiha ile isteyen her Osmanlı vatandaşının insanî kemalatını yükseltmek için bütün ilim ve fenleri öğretmek için Osmanlı Devleti'ne kaliteli memur yetiştirmek maksadıyla İstanbul'da bir Dâru'l-Funûn açılması istenmişti.

Binanın yapımı için daha önce Ayasofya'yı da tamir etmiş olan İtalyan asıllı İsviçreli Mimar Gaspere Fossati (1809-1881) ile anlaşma yapılarak Ekim 1846'da inşaata başlandı ve 9 yıl sonra bitirilebildi. Bina tamamlandığında Adliye ve Evkaf Nezareti'ne tahsis edildi ve bazı kısımlarından Dâru'l-Funûn yararlandı. Nihayet 13 Ocak 1863'te Sadrazam Eçeci-zâde Fuad Paşa'nın emriyle Edhem Paşa'nın nezareti altında Kimyager Derviş Paşa'nın verdiği fizik ve kimya dersiyle tedrisat başladı. Ardından Hekimbaşı Salih Efendi biyoloji, Ahmet Vefik Efendi tarih felsefesi derslerini verdiler.

Daha sonra binanın Dâru'l-Funûn için büyük olduğu gerekçesiyle bina Maliye Nezareti'ne verildi ve Dâru'l-Funûn divan yolunda Ali Paşa camii karşısındaki Nuri Paşa konağına taşındı. 8 Eylül 1865 Hoca Paşa yangınıyla bu bina da yanınca Dâru'l-Funûn tatil edildi.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

1869'da daha önce Divan yolu üzerinde II. Mahmud Türbesi yanında yapılan ikinci Daru'l-Fünûn binasının (bugünkü Basın Müzesi) tamamlanmasıyla derslere burada devam edildi. Ancak asıl Dâru'l-Funûn 20 Şubat 1870'te büyük bir merasimle açıldı ve müdürlüğüne de Hoca Tahsin Efendi getirildi.

Aynı yıl maarif nazırı Safvet Paşa'nın hazırladığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Dâru'l-Funûn-i Osmanî üç şube (fakülteden) oluşuyordu. Bunlar, Felsefe ve Edebiyat Şubesi, Ulûm-i Tabiiyye ve Riyaziye Şubesi, Hukuk Şubesi.

Dâru'l-Funûn, 3 yılı lisans öğretimi 1 yılı da bitirme tezi olmak üzere 4 yıldan oluşuyordu.

C. Yenileşme Dönemi Askerî Eğitim ve Öğretim Müesseseleri

I. Orta Seviyedeki Eğitim ve

Öğretim Müesseseleri

1. Askerî Rüşdiyeler

Yüksek seviyedeki askeri okullara öğrenci hazırlamak maksadıyla 1292/1875 tarihinde açılan orta seviyedeki okullardır.

Bu maksatla daha önce 1261/1845'te Askerî İdadiler açılmış ve idadilerin dersleri takip edebilecek öğrencileri yetiştirmek üzere de Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye açılmıştı.

1292/1875 tarihine gelindiğinde artan ihtiyacı karşılamak maksadıyla müstakil Rüşdiyeler açıldı. Zaman içinde bu okulların programları değişmekle beraber 1294 tarihli Salname'ye göre Rüşdiyelerin programları şöyleydi:

I. Sınıf: Sarf, Kavaid-i Farisî, İlmihâl, İmla-yı Türkî, Hüsn-i Hat, Resim.

II. Sınıf: Nahv, Hesap, Coğrafya, Fârisî, İmla-yı Türkî, Fransızca, Hüsn-i Hat, Resim.

III. Mahrec Sınıfı: Mantık, Tatbikat-ı Kavaid-i Arabiye, Hesap, Hendese-i Hattıyye, Coğrafya, İlm-i Mevâlid, Kavaid-i Osmaniye, Fransızca, İmla-yı Türkî, Hüsn-i Hat, Resim.

2. Askerî İdadiler

1261/1845'te açılmış okullardır. Rüşdiye mezunları, imtihanla idadilere alınırlardı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne gelinceye kadar, hazırlık mahiyetindeki sınıflara, kelimenin manasına uygun olarak idadi deniyordu. Bu sebeple mezkur nizamnameden önceki dönem idadilerinin programları berrak değildir. 1869 nizamnamesiyle bu okullar açıklığa kavuşmuş ve orta öğretimin ikinci kademesi olarak belirlenmiştir. Bu yeni idadilerin açılmaları da ancak 1873 tarihinde gerçekleşebilmiştir. Bu idadilerin umumi ders programları şöyledir: Kavaid-i Osmaniye, Arabî, Farisî, Kıraat ve Kitabet-i Türkî, Tarih-i Umumiye-i Osmanî, Mükemmel Hesap, Cebir-i Alî, Coğrafya-yı

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Umumiye-i Osmanî, Jimnastik (bazı yerlerde), Mükemmel Hendese, Müselselat, Resim ve Tarama, Fransızca, Almanca, İngilizce.

1892'de 5 yıllık gündüzlü idadiler ve 7 yıllık yatılı idadiler için ayrı ayrı programların ortaya çıktığı görülmektedir. Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa başkanlığında kurulan Islahat Komisyonu'nun hazırladığı mazbatada "aşra mekatib-i idadiyesi programları, ihtiyacat-ı hal ve zamana göre tadil ve islahı derece-i vücubda olduğundan bu madde-i mühimme komisyon u âcizzanemizce arîz ve amik müzakere edilerek mekatib-i idadiyenin teşkilinden maksad-ı aslı bir taraftan mekatib-i aliyye-i askeriyye ve mülkiyyeye girebilecek iktidarı hâiz talebe yetiştirmek..." denildiğine bakılarak sivil ve askeri idadilerde aynı programların uygulandığı anlaşılmaktadır.

Komisyonun hazırladığı programlara göre 7 yıllık yatılı idadilerin haftalık ders programları şöyle idi:

Dersler	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl	Yıl
Ulum-i Diniye		3	2	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	3	2	-	-
Farsça	-	2	2	2	-	-	-
Türkçe	6	5	3	2	2	-	-
Fransızca	-	-	4	5	5	5	3
Hesap	2	2	2	3	-	2	2
Hendese	-	-	2	2	3	2	1
Cebir	-	-	-	-	2	1	
Müselselat	-	-	-	-	-	-	1
Kozmoğrafya	-	-	-	-	-	-	2
Makine	-	-	-	-	-	-	2
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	-
Tarih	-	2	3	2	2	2	
Usul-ü defter	-	-	-	-	-	2	2

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Malumat-ı Fenniye	-	-	-	-	3	-	-
Hikmet-i tabiiye ve							
Kimya	-	-	-	-	3	2	
Mevalid ve hıfz-ı sıhha	-	-	-	-	-	-	3
Kavânin-i Edebiyat							
ve ahlak	-	-	-	-	2	2	
Hüsn ü Hat 1	1	1	1	1	2	2	
Resim	1	1	1	1	1	1	

5 Yıllık gündüzlü idadilerin haftalık ders programları şöyledir:

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl	V. Yıl
Ulum-i Diniyye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	5	5
Hesap	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih -	2	3	2	2	
Usul-ü Defter	-	-	-	-	2
Malumat-ı Fenniye	-	-	-	-	3
Hüsn-ü Hat 1	1	1	1	1	
Resim	1	1	1	1	1

II. Yüksek Seviyedeki Askerî Eğitim ve Öğretim Müesseseleri

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

1. Hendesehane Mektebi (Humbarahane)

Islahat döneminin açılan ilk askerî mektebidir. Mektep, 27.12.1734'te Üsküdar'da Ahmed Paşa (ö. 1747), bu mektebin kurucusu ve ilk öğretmenidir. Humbarahane de denilen bu mektepte 601 öğrencisiyle ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla çağa uygun teknik ve uzmanlık eğitimi yapılmıştır. 1736'da Piri-zade Mehmed Said Efendi'nin de icad ettiği geometri aletleriyle öğretime katılmasıyla tedrisat daha güçlü hale gelmişse de Yeniçerelerden Salı yapılmaya çalışılan eğitim yine de en alt seviyede tutulmuş ve Ahmed Paşa'nın 1747'de I. Mahmud'un da 1754'te ölümüyle tamamen durmuştur.

2. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyün

Bahriye zabitlerini yetiştirmek için açılmış bir yüksek okuldur. Aslında 1734'ta Üsküdar'da açılan Hendesehane Mektebi'nin bir devamı olan bu mektebin hangi tarihten itibaren "mühendishane-i bahri-i hümayun" olarak anıldığı bilinmemekle beraber 1733'te Hasköy'de tarsane yanında açılan bahriye mühendisliğine mahsus hendesehane, bunun başlangıcı kabul edilmektedir.

Cezayirli Seyyid Hasan Hoca (ö. 1788), okulun ilk hocası olarak bilinmektedir. Yine okulun en tanınmış hocalarından birisi de Macar asilzâdesi Baron de Tott'tur. Diğer hocaları da İngiliz asıllı Müslüman Kampel Mustafa ve Fransız asıllı Kermorvan'dır. Daha sonra Seyyid Osman Efendi de burada hendese dersi vermiştir.

1784'ten sonra Fransa'da İstanbul'a gelen le Roy ve asistanı Da Deste gemi mühendisliği, binbaşı Jean de Lafitte Clavé ve yüzbaşı Monnier İstihkam, François Alexis ve Pétolin, top dökümcülük, yüzbaşı Saint-Rémy topçuluk, binbaşı de Turuguet deniz savaşları ve astronom Tondule de astronomi derslerini vermişlerdir.

1788'de XVI. Louis'in baskıları neticesi Fransız hocaların memleketine dönmesi nedeniyle Kaptanbaşı-zâde İbrahim Mail Efendi, Matematikçi Gelenbevî İsmet Efendi ve Bahar Efendi burada hocalık yapmışlardır.

Nihayet 1827'de Mekteb-i Ulum-i Bahriye kurularak Deniz Harp Okulu'nun temeli atılmıştır.

3. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün

Topçu zabiti ve kurmayı yetiştirmek üzere kurulmuş bir yüksek okuldur. 1210/1795-96'da Haliç'te Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyün'un genişletilmesiyle tesis olunmuştur. Kara mühendishanesi de denir.

Aslında 1792'de Mühendishane-i Sultanî kurulmuş ve iki yıl kadar eğitim ve öğretimden sonra kapanmıştı. Bu mektepte askerî bilgiler yanında Arapça ve Farsça öğretilmişti. 1210/1795'te fermanlı mühendishane-i berrî-i hümayun kurulmuş, 1883'te kul Hendese-i Mülkiye Mektebi'ne dönüşmüş ve 1914 Cihan Harbi'ne kadar varlığını devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

III. Selim, bu okulu kurduğunda saray kütüphanesi'nden değerli birçok kitaplarla birlikte İşbiliyeli Mehmet b. Fatuh'un yaptığı kıymetli bir usturlabı buraya hediye etmişti. 1797'de mühendishane için bir de matbaa tesis edilmişti.

Her iki mühendishanenin başında nazır adıyla bir baş hoca bulunmaktaydı ki bunların en meşhuru fen bilimleri ile birlikte yabancı dili de olan İsmet Efendi idi.

1210/1795 kanununa göre bu mektebin dört sınıftan ibaret olduğu görülmektedir:

1. Sınıf: Fenn-i mahrutiyat, Hesab-ı tefaduli, Hesab-ı tamamî, İlm-i cerr-i eskâl, ilm-i hey'et, ameliyat-ı fenn-i remi' ve lağm, ta'lim-i asakir, ilm-i istihkam.

2. Sınıf: Coğrafya, Müselselat-ı müsteviye, Cebir ve muhasebe, Tahtit-i arazi, Tevarih, i harbiye.

3. Sınıf: İlm-i hesab, Hendese, Coğrafya, Arapça, Farsça.

4. Sınıf: Hat, Umur-u erkam, Resim, Arapça, Mukaddemat-ı ulum-i hendese ve hesap, Fransızca.

1220/1805 tarihli kanında da aynı dersler tekrarlanmıştır.

4. Mekteb-i Ulum-i Harbiye

Sultan II. Mahmut zamanında 1240/1825-26'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kurulan Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye'yi subayların yetiştirilmeleri için bir okula ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla Ahmet Fevzi Paşa'yı görevlendirmiş, o da Üsküdar'daki Selimiye

Kışlası'nda askerler arasından birkaç yüz kişi seçerek 1831'de Sıbyan bölüklerini oluşturdu. Sultan II. Mahmut, Mehmed Ali Paşa'ya haber göndererek paşanın 1816'da Mısır'da kurduğu harp okulu subaylarından bir kaçını İstanbul'a öğretmenlik yapmaya göndermesini istediye de Ali Paşa, bunların askerlik konusunda fazla bilgilerinin olmadığını ileri sürerek sultanın isteğini reddetti.

Bu sırada Maçka kışlası 400 öğrenciyi istiyab edecek şekilde tamir ve tadilatla hazırlandı. Burası 1 kütüphane, 1 cami, 1 hamam, mutfaklar, hastahane, eczahane, yeteri kadar sınıf ve İngiltere ve Fransa'dan alınan aletlerle donatılmış laboratuvarlarla hazırlandı.

1834'te Sıbyan bölükleri buraya taşındı. Mekteb-i ulum-i harbiye adıyla isimlendirilen mektebin kuruluş tarihi hakkında elimizde tam bir bilgi yoktur. II. Mahmud'un 1 Temmuz 1835'te burayı ziyaret etmesi sebebiyle bugün, bu tarih harp okulunun kuruluşu olarak kutlanmaktadır.

Mekteb-i fûnun-ı harbiyenin tedris süresi ve müfredatı zaman içinde çeşitli değişikliklere uğramakla beraber, genellikle burada matematik, geometri, logaritma, cebir, Osmanlıca, Arapça, harita, Farsça ve askerlikle ilgili 20 kadar çeşitli derslerin okutulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

B. Yaygın Eğitim

1. Dâru'l-Mesnevî

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin (604/1207-672/1273) Mesnevî'sini tahsil etmek maksadıyla İstanbul'da Çarşamba'da Murat Molla Dergâhında açılan müessesedir.

Müessese, ilk olarak Murat Molla tekkesinin üçüncü postnişini Şeyh el-Hac Hafız Seyyid Mehmet Murat Efendi (ö. 1848) tarafından 1260/1844'te inşa ettirilmiştir. Aslında bir Nakşibendî tekkesi olan Daru'l-Mesnevî, tasavvufun klasik eserlerinden olan Mesnevî'nin okutulmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Tekkenin kitâbesinde "Hâzâ dâr-ı tederîsi'l-Mesnevî li Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî" kaydı ve inşa tarihi 1260/1844 tarihi yer almaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın ifade ettiği gibi bir "Daru'l-Fünûn" olan mesnevîhanede sadece mesnevî değil, mesnevînin dili olan Farsça başta olmak üzere her nevi ulum ve maarif tahsil olunurdu.

2. Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye

Daru'l-Hikmeti'l-İslâmiye 25 Ağustos 1918'de Osmanlı Sultanı Mehmet Reşad zamanında Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulmuş bir müessesedir. Kelam, Fıkıh ve Ahlâk encümenlerinden oluşan müessese, gerektiğinde yeni encümenler de ilavesiyle İslâm'ın hakikatlerini tanıtmak ve neşretmek maksadıyla kurulmuştur.

Nizamnamesinden de anlaşılacağı gibi, müessesenin ilmî ve amelî olmak üzere iki vazifesi vardır. Birincisi, Vahdet-i İslâmiyenin teyidi için ilmî hazırlıklar yapmak; ikincisi de Müslümanların dini terbiyesine ve İslâm'ın faziletlerinin inkişâfına çalışmaktır.

Bu maksatlarla Müslümanları tenvir için, hutba ve

güzel şiirleri muhtevi risaleler, İslâm'ın esaslarını anlatacak ilmihaller, mekteplerde okutulacak din dersleri için kitaplar, İslâm tarih ve coğrafyası kitapları, felsefî eserler, ahkâm-ı şeriyenin usul ve furûuna dair kitapları terbiyeye dair eserler hazırlamak ve ilmî müdafaalar yapmak, bu müessesenin görevleridir.

Dâru'l-Hikme, bir reis ve en az üç azadan meydana gelecek ve bütün azalarının her biri bir sahada mütehassıs olacaktır.

Aynı teşkilat, taşra vilayetlerinde de kurulacaktır.

Osmanlı Devleti'nin son devrinde kurulmuş olan bu müessese 24 Ağustos 1334'den (1918) 21 Teşrin-i Evvel 1338/1922'ye kadar dört yılda 222 defa toplanmış, kararlar alınmış ve beyannameler neşretmiştir. Taşrada kurulan Daru'l-Hikmeler de kendi bölgelerinde faaliyet göstererek insanları irşad etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

3. Encümen-i Dâniş ve Diğerleri

Tarih boyunca İslâm dünyasında ortaya çıkmış yaygın eğitim ve öğretim müesseseleri, yukarıda arzedilenlerden ibaret değildir. İslâm toplumlarının her birinde mahalli ihtiyaçlar veya gelişmişliklerine göre birçok müesseseler doğmuştur.

Bunlardan, Osmanlı toplumunda ortaya çıkan, en önemlilerinden birisi de, Encümen-i Dâniş'tir. Başta Cevdet Paşa olmak üzere devrin Osmanlı münevverlerinin fikir babası olduğu bu müessese, Sultan Abdü'l-Mecid'in iradesiyle 19 Ramazan 1267*/18 Temmuz 1851'de açılmış olup, Abbasilerin kurduğu Beytü'm-Hikme benzeri bir müessesedir. Fransız ilim akademisi örnek olarak alınmış ve Osmanlı'nın ilk ilimler akademisidir. Bezm-i âlem vâlîde sultanın Cağaloğlu'nda II. Mahmud'un türbesi yakınında işa ettirdiği Daru'l-Maarif Mektep binasında faaliyete başlayan Encümen-i Dâniş'in ilim adamlarından seçilmiş 70 üyesi bulunmaktadır. 40'ı mutlaka bir Batı dilini iyi bilen dahili azası ve 30 da yine ulemâdan seçilmiş harici azası olan müessesenin amacı, Türk dilini geliştirmek, Daru'l-Fünûn'da ihtiyaç duyulan kitaplar başta olmak üzere çeşitli ilimlerde telif ve tercümeler yapmaktır.

Sadrızam Fuad Paşa ve Ahmet Cevdet Efendiler buranın ilk eseri olarak "Kavâid-i Osmaniye"yi hazırladılar ve Sultan Abdülmecid'e takdim ettiler.

Yine Ahmet Cevdet Paşa da 1774-1824 yıllarını muhtevi iki ciltlik Osmanlı tarihini burada hazırladı.

Harici azalar arasında da Rum ve Ermeni ilim adamları yanında meşhur İngiliz Müsteşriki James W. Redhouse, Alman tarihçisi Hammer ve Fransız Şarkiyatçısı Bianchi bulunmaktaydı.

Ancak önceleri ilim adamlarından müteşekkil olan bu akademiye daha sonra bazı siyasilerin de üye olarak alınması neticesinde ilim adamlarının geriye itilmesiyle bu müessese kendisinden bekleneni verememiş ve nihayet 1862'den sonra dağılmıştır.

Baltacı Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst.1976.

Osmanlı Eğitim Sistemi, Osmanlı Asiklopedisi, II, 7-145.

Osmanlı Eğitim Sistemi, Yeni Türkiye Dergisi, ayı 7, s, 467.

Mahmut Cevad, Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, İst.1338.

Ergin Osman, Türk Maarif Tarihi, I-IV, İst.1977.

Tekindağ Şehabeddin, Medrese Dönemi, Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, İst., 1973.

Ceride-i İlmiye, aded, 33, İst.1335, aded, 36, İst., 1336.

Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim

Pakalın. M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-II, İst., 1972.

Bilge Mustafa, İlk Devir Osmanlı Medreseleri, İst., 1984.

Erünsal İsmail, Türk Kütübaneleri Tarihi, İst., 1988.

Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Devlet'inin İlimiye Teşkilatı, İst.1965.

Kodaman Bayram, Abdulhamid Devri'nde Eğitim Sistemi, İst., 1980.

Uludağ O.Şevki, Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi, İst., 1341.

Akyüz Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Ank.1985.

Akkutay Ülker, Enderun Mektebi, Ank., 1984.

Koçer H.Ali, Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi, İst., 1974.

Unat F. Reşit, Türk Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış, Ank.1984.

Kütükoğlu Mubahat, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medreseleri ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri, İst., 1978,

1869'da Faal İstanbul Medreseleri, İst., 1977.

Atay Hüseyin, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İst., 1983.

İzgi Cevad, Osmanlı Medreselerinde İlim, 1-2, İst., 1997.

Akgündüz Hasan, Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, İst., 1997.

Adivar Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İst., 1943.

Bursalı M.Tahir, Türklerin Ulum ve Fununa Hizmetleri, İst., 1314

İlimiye Salnamesi, İst 1334

Evliya Çelebi, Seyahatname, İst., 1314.

Katip Çelebi, Mizanu'l-Hak fî İhtiyari'l-ehakk., İst., 1306.

Aksoy Özgönül, Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İst. 1968

Yalıtıkaya Şemseddin, Tanzimattan Evvel ve sonra Medreseler, İst., 1940.